

Enric Sanmartí-Grego

DOS PUNYALS CELTIBÈRICS PROCEDENTS DEL POBLAT IBÈRIC DEL TURÓ DEL VENT

(LLINARS DEL VALLÈS, VALLÈS ORIENTAL, BARCELONA)

3

Durant el decurs de l'any 1984 les conselleries de Treball i de Cultura de la Generalitat de Catalunya endegaren un programa d'actuació que, sota el nom de «Pla de Lluita contra l'Atur», pretenia posar una mica de remei al greu problema social de la desocupació. Un dels camps escollits per tal de donar feina a una part de la munió de persones que s'havien quedat sense treball fou el de l'arqueologia, de manera que diversos jaciments de l'àmbit català foren durant una sèrie de mesos objecte d'intenses exploracions arqueològiques de camp que serviren per posar al descobert nombroses restes materials pertanyents al nostre passat.

Un dels jaciments arqueològics objecte d'aquests treballs fou el del poblat ibèric del Turó del Vent, important estació protohistòrica que es troba situada al terme municipal de Llinars del Vallès, a la comarca del Vallès Oriental (fig. 1-2).

Aquest jaciment, que ja havia estat molt castigat per les accions d'un desapareixu excavador clandestí veí de la citada població, havia estat objecte d'unes precedents campanyes d'excavació oficials que uns anys abans havien estat portades a terme, de primer, per part de la Diputació de Barcelona (LÓPEZ 1982)

i, després, pel Servei d'Arqueologia, dependent de la Direcció General del Patrimoni de la Generalitat de Catalunya.

Les excavacions de l'any 1984 al Turó del Vent van ser sens dubte molt fructíferes, de tal manera que lliuraren una gran quantitat de materials arqueològics, mobles i immobles, susceptibles de proporcionar una informació del més gran interès amb vista al coneixement del món ibèric laietà. Davant del ja molt més que considerable temps passat des de la finalització d'aquests treballs —quasi una dècada— sense que fins ara ningú no hagi demostrat cap voluntat de dur a terme l'explotació científica dels resultats llavors assolits. Moguts també per l'interès pregué que ofereix l'estudi de les armes que són el motiu d'aquest treball, hem cregut que valia la pena dur a terme aquest darrer amb la finalitat de no demorar més la coneixença d'aquests objectes per part d'un món científic cada cop més interessat en la valoració de la panòpia característica de la protohistòria peninsular.

CIRCUMSTÀNCIES DEL DESCOBRIMENT

Les dues armes que avui presentem aquí van ser trobades separatament durant el curs de les excavacions fetes al poblat del Turó del Vent durant el període de temps comprès entre el 13 de febrer i el 12 de setembre de 1984 ⁽¹⁾.

La primera d'elles, la més completa i ben conservada, va aparèixer en el denominat Sector B del poblat, a l'interior d'una sitja (Àmbit 630), que feia 1,00 m de diàmetre de boca, per 1,66 m de diàmetre màxim, per 2,40 m de fondària, situada a l'interior d'una unitat d'habitació (denominada Àmbit 600), que fou construïda recolzada en els carreus de la més important de les estructures de defensa del poblat, la qual es trobava situada, segons els excavadors, al SW de l'aglomeració. A més d'aquesta sitja, n'aparegueren tres més dins l'habitació esmentada (Àmbits 602, 634 i 636).

Fig. 1: Mapa de la Península Ibèrica amb la situació del poblat ibèric del Turó del Vent a l'est de la Depressió Prelitoral Catalana. El cercle que envolta el nord del Sistema Ibèric, delimita el sector de la submeseta septentrional on es desenvoluparen les cultures del Duero i del Tago, al si de les quals es produïren els punyals de ferro del tipus estudiat en aquest treball

(1) En aquestes excavacions intervingueren els arqueòlegs Josep Bosch, Roser Enrich, Josep M. Llorens, Montserrat Mataró, Anna Pàmies, Manuel Rueda i Isabel Serrat, amb el Sr. Jordi Pardo i Rodríguez en qualitat de cap de l'equip científic

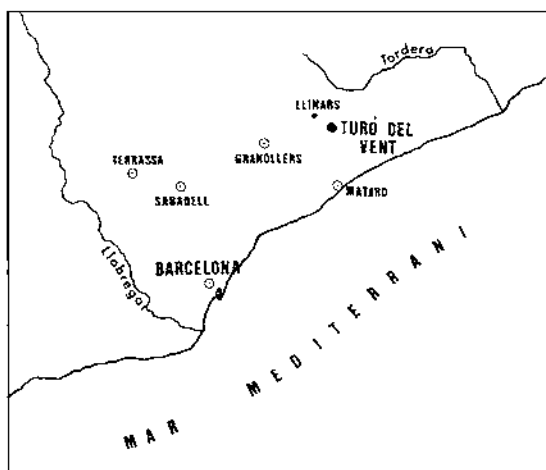

Fig. 2: Situació del poblat ibèric del Turó del Vent a la comarca del Vallès Oriental

Pel que fa referència a la segona, cal dir que va ser trobada en el quadre 511 situat al sector meridional del poblat, on se situa la fortificació d'entrada al jaciment que forma part d'un context poc explícit pel fet que va aparèixer en efectuar la neteja de la zona, tal com es pot deduir de la lectura de la Memòria dels treballs executats al Turó del Vent ⁽²⁾.

Aquestes peces, juntament amb la resta dels materials proporcionats per les excavacions de l'any 1984, es conserven avui al Museu Municipal de Granollers ⁽³⁾.

ESTUDI DELS PUNYALS

Descripció

1. Punyal curt de fulla triangular del tipus denominat «d'empunyadura biglobular», del qual es conserven parcialment l'arma pròpiament dita i la beina que el contenia (fig. 3).

Del punyal resten els dos terços superiors de la fulla i el seu mànec, mentre que de la beina queda quasi la totalitat de la part superior, pel damunt de la banda metàl·lica que sosté les anelles de subjecció, i també la quasi totalitat d'un dels seus límits laterals. La fulla del punyal és de ferro i està truncada per sota del mànec. Aquest darrer, també de ferro, està molt fet malbé, amb fortes pèrdues materials que han fet desaparèixer els discs central i superior, l'existència dels quals queda, però, reflectida gràcies a l'existència dels dos discos bessons que formen part del folre de

bronze de l'empunyadura i que es situaven per damunt dels dos del mànec. Aquest folre s'acoblava a l'empunyadura mitjançant uns reblons situats a la base rectangular d'aquesta empunyadura i al centre dels discos als quals acabem de fer esment. També cal dir que els seus discos estan decorats mitjançant cercles concèntrics, dos dels quals consisteixen en una teoria de punts seguits fets a burí. També apareixen línies decoratives horitzontals en els segments que separen els discos i en el que es troba entre la base i el disc central. Semblantment, les cabotes dels reblons —un al centre de cada disc i sis a la base rectangular— fan també una funció decorativa.

Per la seva banda, la beina de bronze, que per les seves característiques tècniques i formals podem afirmar que pertany al tipus 1 de Cabré de Morán (CABRÉ 1990, pàg. 221), es descompon en una sèrie de parts ben diferenciades consistents, en primer lloc, en dues peces laterals rectilínies i després convergents cap a la base, fetes de planxa doblegada cap a l'interior, destinades a ser les guies del receptacle de la fulla de l'arma. Seguidament, el receptacle així determinat presenta, de dalt a baix, una banda rectangular horitzontal que l'envolta i que decoren sis cabotes esfèriques, dues de les quals, les dels extrems, serveixen per unir-la a les dues peces laterals. En tercer lloc, quasi a la meitat de la beina, hi apareix una segona peça rectangular també disposada horitzontalment, però aquest cop llisa, als extrems de la qual hi troben lloc sengles anelles decorades al burí destinades a la subjecció de l'arma; aquestes anelles es situen a l'interior d'unes abraçadores agafades a la beina amb sengles reblons de cabota esfèrica. La beina així estructurada tingué la seva part interna coberta per dues planxes de bronze, decorades amb motius en relleu verticals, les quals ocultaven la visió de la fulla del punyal que completava així el folre de l'arma. Finalment, cal pensar que l'extrem inferior de la beina estigué acabat per un disc circular, de forma semblant com apareix en diversos exemplars que ens han pervingut dotats d'aquest element decoratiu.

Dimensions: Alçada total: 275 mm; alçada de l'empunyadura: 100 mm; amplada de la fulla a la base de l'empunyadura: 30 mm; alçada de la beina: 175 mm; amplada màxima de la beina: 48 mm.

2. Beina de bronze molt malmesa, assimilable al tipus 1 de Cabré de Morán (CABRÉ 1990, pàg. 221), que degué formar part d'un punyal de ferro del mateix tipus que l'anterior i de la que tan sols queda una part de l'estructura lateral i restes de la planxa interna (fig. 4).

El bastiment extern està format per dues guies de planxa de bronze doblegada cap a l'interior, destinades a crear la mortalla dins la qual s'havia d'inserir la fulla de l'arma, acabades a la base probablement per una anella, tal com s'esdevé amb un exemplar de

[2] Per tal d'esbrinar les circumstàncies de la troballa d'aquests punyals hem pogut consultar un exemplar de la Memòria, inèdita, dels treballs de l'any 1984 conservada al Museu Municipal de Granollers. Aquest exemplar és còpia de l'original lliurat pels seus autors al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya amb data de 18 d'abril de 1985.

[3] Volem agrair molt cordialment a Mònica Pemaner, a Josep Muntal i a Montserrat Gratacós, del Museu de Granollers, l'ajuda prestatada amb vista a l'elaboració d'aquest treball, sense la qual la seva elaboració no hauria estat possible de fer. D'altra banda, a Oriol Clavell, li devem les fotografies que l'il·lustren i a Maria Antònia Grau la dels dibuixos. A tots dos, moltes gràcies.

Las Cogotas (Cardeñosa, Avila) (CABRÉ 1932, làm. LXXV, esquerra, SCHÜLE 1969, làm. 115, núm. 1, KURTZ 1987, pàg. 50-52). Al seu damunt encara s'observen també les restes de la peça rectangular situada cap a la meitat de la beina on anaven agafades les anelles que servien per subjectar l'arma a la cintura o al tors del guerrer. Entre les dues barres laterals del bastiment s'observen encara restes de la làmina que ocultava la fulla del punyal; aquesta làmina anava decorada amb temes geomètrics encunyats en relleu consistents en cercles concèntrics incrits dins un rectangle i un triangle, respectivament.

Dimensions: Alçada: 177 mm.; amplada màxima: 48 mm.

Adscripció cultural

Aquest tipus de punyal, juntament amb el del tipus denominat «d'empunyadura de frontó», pertany a la fase més tardana de les cultures del Tajo i del Duero, amb una cronologia que cal situar als segles III i II aC, datació aquesta d'altra banda confirmada per les dades cronològiques que aporten els resultats de les excavacions efectuades al Turó del Vent, tal com tindrem ocasió de veure més endavant. Pel que fa referència a la seva distribució espacial, cal dir que s'observa una forta concentració de troballes en dues importants necròpolis de l'actual província de Sòria, les de Quintana de Gormaz i d'Osma, respectivament, amb 16 exemplars segurs. Una altra necròpoli propera a les anteriors que també va lliurar sengles punyals d'aquest tipus, juntament amb un de frontó, apareguts els dos darrers en les tombes 512 i 519, respectivament, és la de Tiermes (Carratiermes, Sòria) (ARGENTE 1978, fig. 3, núm. 25, ARGENTE 1990, làm. II i III). Altres necròpolis sorianes que també han lliurat punyals d'aquesta mena són les de la Requijada, de la Mercadera i de Revilla, respectivament (STARY 1994, pàg. 28) ⁽⁴⁾. Semblantment, nombrosos punyals pròxims al que ens ocupa van ser trobats a Numància (SANDARS 1913, fig. 40, ANÓNIM 1912, làm. LVI, SCHULTEN 1931, làm. 39). De totes aquestes evidències s'infereix clarament que el centre de producció d'aquest punyal estigué situat als territoris de l'alta vall del riu Duero i que, per tant, aquesta arma fou una creació del poble arèvac, el qual la utilitzà amb eficàcia contundència en la seva decidida lluita contra l'invasor romà (fig. 1). Fora de la Submeseta nord, a part dels dos que estudiem aquí, hi ha fins ara documentada l'existència d'altres exemplars al campament romà de Cáceres el Viejo (Càceres), a l'Alcúdia d'Elx (Alacant), a Villaricos (Almeria) i a la província de Jaén (STARY 1994, pàg. 28-29). Un darrer punyal, conservat al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (BOSCH-GIMPERA 1921, làm. 4, fig. 10), que en principi semblava que podia procedir de la mateixa ciutat, ha resultat ser una troballa castellana feta a Clunia, a la

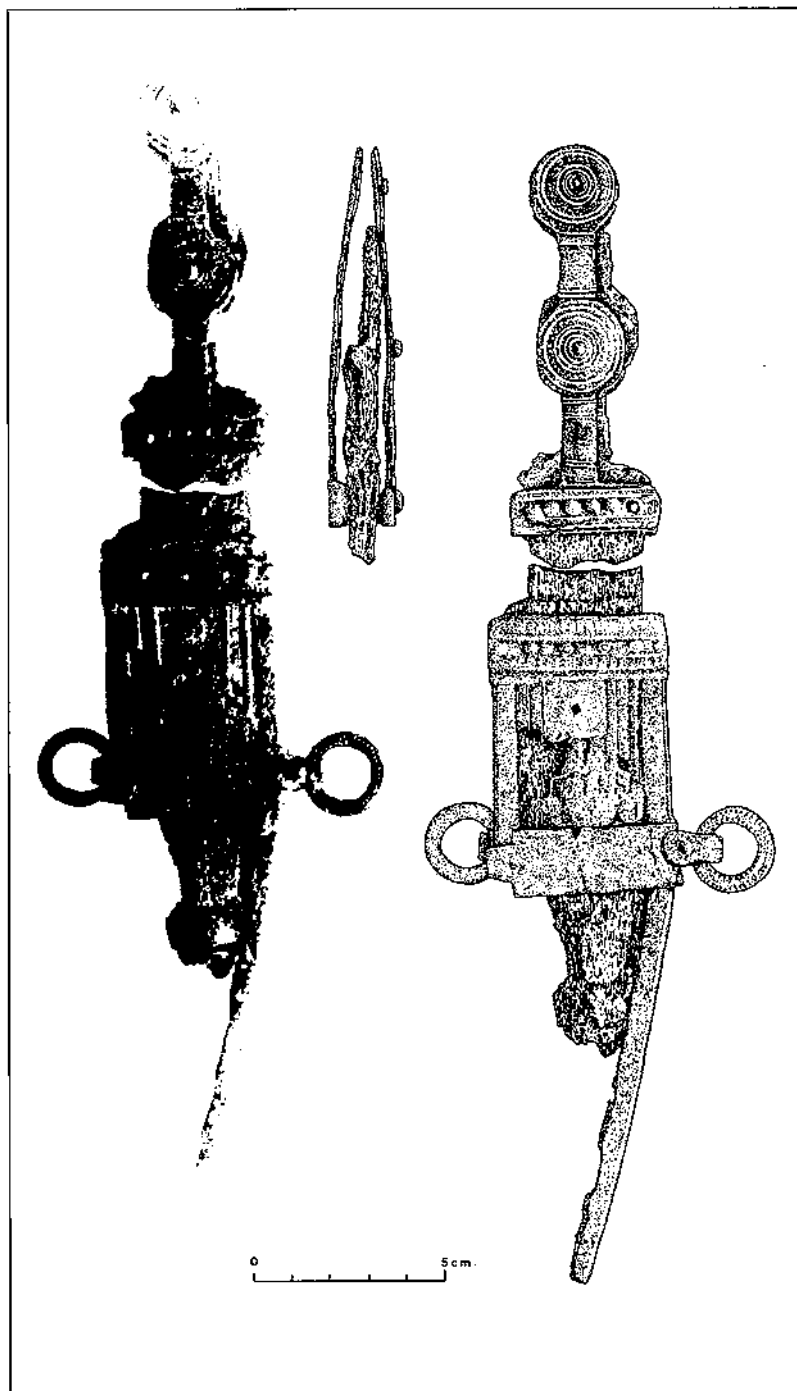

Fig. 3: Fotografia i dibuix del punyal procedent del poblat ibèric del Turó del Vent, recuperat a l'interior de la siña de l'Àmbit 630

(4) Agraïm al Dr. Michael Blech i a la Dra. Dircé Marzoli, de l'Institut Arqueològic Alemany (Madrid), haver-nos facilitat les pàgines dedicades per part de P. F. Stary als punyals del tipus que ens ocupa i que formen part de l'obra, en curs d'impressió, que aquest autor dedica a l'armament protahistòric de ferro de la Península Ibèrica

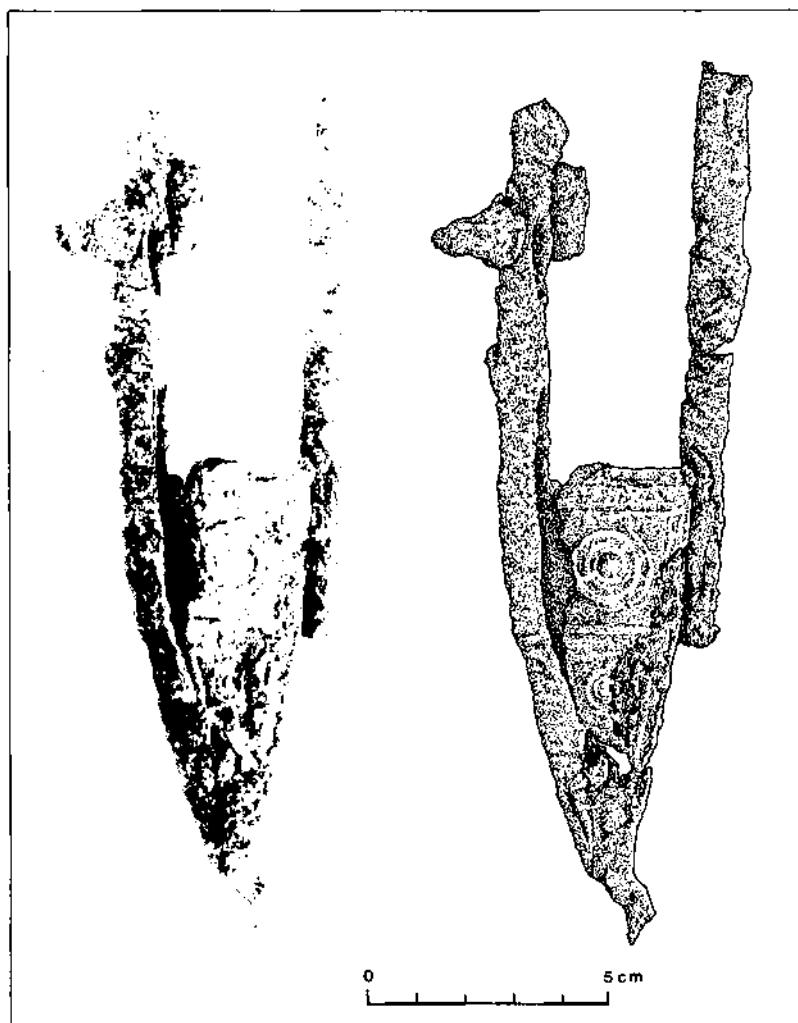

Fig. 4: Fotografia i dibuix del fragment de beina decorada procedent del poblat ibèric del Turó del Vent, recuperat en la neteja del Quadre 511

provincia de Burgos, on va ser trobat juntament amb 29 peces iguals el dia 17 d'abril de 1846 (CATÀLEG 1852, pàg. 22) ⁽⁵⁾.

Es tracta, doncs, de l'arma ofensiva que estigué en ús entre els pobles indígenes de Castella la Vella una mica abans i contemporàniament a l'arribada i posterior presència dels romans a la Península Ibèrica i amb què els aguerriats defensors de Numància feren front als atacs romans que culminaren amb la presa de la ciutat l'any 133 a C.

Sovint s'ha dit també que els punyals romans del segle I d C del tipus Parazonia, dels quals s'han trobat exemplars a Europa central, a Itàlia i a Gran Bretanya procedeixen del tipus de punyal castellà del qual estem tractant (SANDARS 1913, pag. 64), la qual cosa ha estat acceptada quasi per tothom, tot i la distància cronològica que els separa (contra: EXNER

1940, pàg. 26-28). Sobre aquesta interessant qüestió, W. Schüle, un bon coneixador del problema, recorda que la part septentrional de Castella i Lleó no van ser sotmeses per Roma fins ja ben entrat el segle I a C, fet que fa suposar que les armes pròpies de la cultura cel·tibèrica del Duero segurament es van poder mantenir vigents fins aquesta època, amb la qual cosa la relació entre el punyal castellà i els del tipus Parazonia centroeuropeus hauria estat possible en desaparèixer la separació cronològica abans esmentada (SCHÜLE 1969, pàg. 107, vegeu també STARY 1994, pàg. 139, amb punts de vista semblants als de Wilhem Schüle).

Cronologia

D'una manera general la cronologia d'aquests punyals ha estat situada dins d'un extens període que abasta des de final del segle IV fins ben entrat el segle I a C (SCHÜLE 1969, quadre de síntesi cronològica); és aquest, tal com ho podem comprovar, un espai temporal molt dilatat a l'interior del qual difícilment les peces han pogut trobar fins ara una cronologia més precisa. La fita temporal més segura ha estat la dels exemplars trobats a Numància, que passen per haver estat en ús durant la lluita prèvia a la conquesta de la ciutat per part dels romans l'any 133 a C. A part de la que proporciona Numància, altres evidències que permetin afinar el marc cronològic d'aquestes armes cal dir que fins ara han faltat del tot car, per desgràcia, la situació dels jaciments castellans a l'interior de la península, lluny del mar, ha estat un inconvenient de pes que ha impedit que l'accés d'objectes mediterranis d'importació ben datats capaços d'atorgar cronologia, per associació en troballes tancades, hagi estat un fet ben evident.

Per aquestes raons, la importància de les armes que avui portem a aquestes pàgines rau principalment, sobretot pel que fa referència a la peça més completa, en el fet que afortunadament aquest punyal fou portat des de la Meseta nord-oriental a la costa catalana, de tal manera que, en cessar la vida al poblat del Turó del Vent, ell mateix va passar a formar part del registre arqueològic, dins d'un medi tancat com sembla que és el cas de la sitja on fou trobat, d'un jaciment mediterrani on sí que hi ha elements arqueològics posseïdors d'una datació pròpia que poden per fortuna servir per datar els objectes que els acompanyen i que n'estan desprovistos. Per aquesta raó val la pena que donem un breu cop d'ull a les ceràmiques que van ser trobades juntament amb el punyal estudiat en primer lloc.

Els materials ceràmics

Dins la sitja on va ser trobat el primer punyal aparegueren nombroses restes ceràmiques d'entre les quals hem seleccionat les més parlants. Aquestes consisteixen, pel que fa referència a la ceràmica de vernís negre, en productes del Taller de Roses (formes

(5) Donem les gràcies al nostre amic i colega Francesc Torrois, el sempre eficaç i diligent director del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, haver-nos facilitat tota la documentació relativa a aquesta peça conservada al Museu de la seva direcció

Lamboglia 27 i Morel 68 b o c) (fig. 5, núm. 1 i 2) (SANMARTÍ 1978) i en Campaniana A antiga (forma Lamboglia 23) (fig. 5, núm. 4 i 5). També hi ha representada la ceràmica grisa de la Costa Catalana (fig. 5, núm. 3 i 6 a 14), i també la ibèrica oxidada, d'entre la qual destaquen els fragments de la vora de dos barrets de copa (fig. 5, núm. 14 a 20). Semblantment, hi ha una excel·lent representació de l'àmfora ibèrica de boca plana (fig. 5, núm. 21 a 30), i també una de més migrada de l'àmfora púnica d'Eivissa (fig. 5, núm. 31 i 32), representada pels tipus Ramon PE-15 i Ramon PE-16 (RAMON 1991, pàg. 108-110). La cronologia que ofereixen les ceràmiques de vernís negre, occidentals i importades, i les àmfores púniques —els materials més parlants des del punt de vista temporal, és de cap al final del segle III a C, datació que coincideix amb la ja observada pel que fa referència a la fase terminal del poblat arran dels treballs d'excavació menats durant els anys 1980 i 1981 (LÓPEZ 1982, pàg. 107).

Datació de les armes

Vista la cronologia, bastant segura, que ofereixen els pocs elements ceràmics susceptibles de fornir uns indicis cronològics, és possible pensar que el punyal estudiat en primer lloc, i segurament també el que tingué per beina en fragment d'estoig estudiat a continuació, arribaren al poblat del Turó del Vent en el curs avançat del segle III a C, per acabar essent amortitzats a les darreries d'aquest segle o bé, tirant llarg, vers els inicis de la centúria següent.

CONCLUSIONS

Que nosaltres sapiguem, els dos punyals cel·tibèrics apareguts al poblat del Turó del Vent representen la primera evidència de l'arribada d'armes fabricades al sector oriental de la Meseta nord a Catalunya i la seva presència assenyalava la possible bona acollida que armes d'aquest tipus degueren tenir entre els pobles ibèrics del Principat, on, de tota manera, l'armament que predomina és el propi de la cultura de La Tène (QUESADA 1992, pàg. 69). Amb tot, la migradesa de les nostres necròpolis d'època ibèrica avançada fa que coneguem força malament les característiques de la panòplia contemporània, una regla general de la que potser només s'escapen les necròpolis costaneres d'Empúries (ALMAGRO 1953) i de Cabrera de Mar (BARBERÀ 1968, BARBERÀ 1969-1970, GARCÍA i ROSELLÓ 1993). Amb tot, cal esperar que en el futur el descobriment de noves necròpolis permetrà segurament conèixer l'existència d'armes d'origen cel·tibèric semblants a les que són l'objecte d'aquest treball. I ja per acabar direm que, des del punt de vista de la cronologia, cal insistir en el fet que apareix força clar que el moment de l'amortització d'aquests punyals

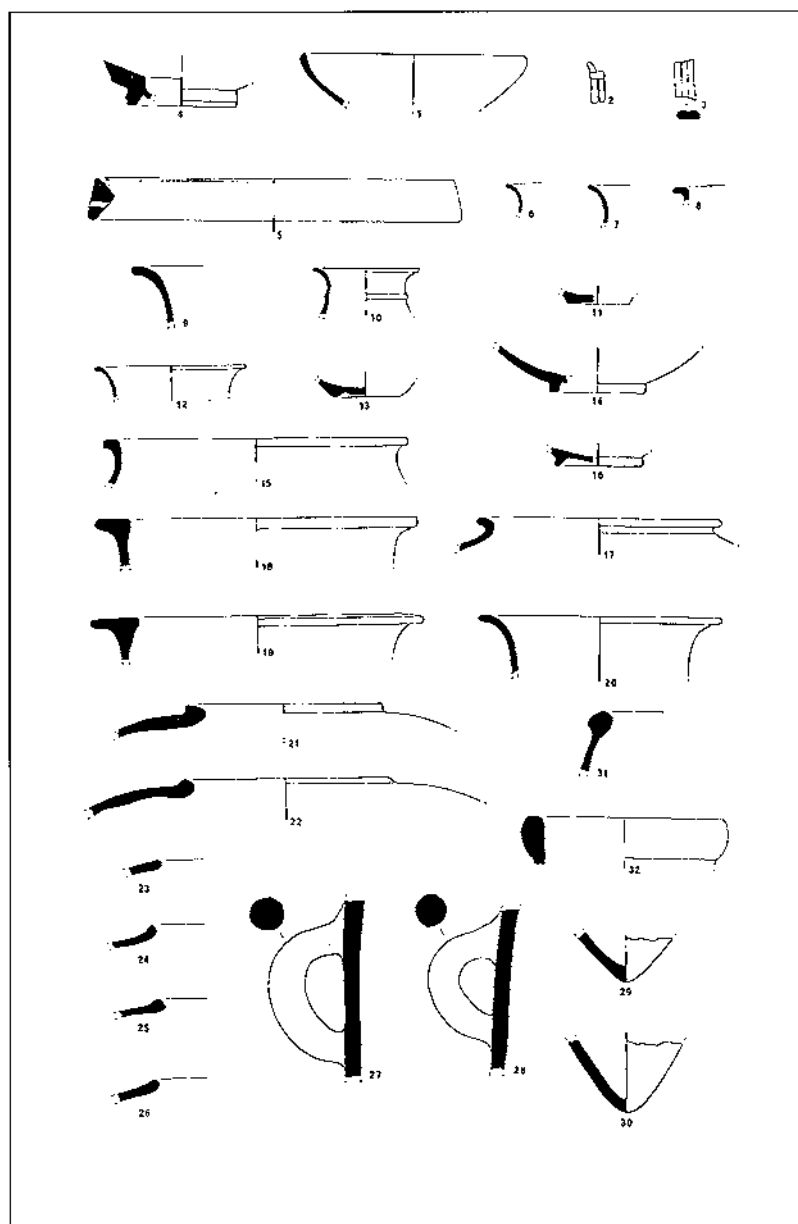

Fig. 5: Materials al torn procedents del poblat ibèric del Turó del Vent, trobats a l'interior de la sija de l'Àmbit 630: Taller de Roses (1-2), Campaniana A (4-5), Grisa de la Costa Catalana (3 i 5-14), Ibèrica Oxidada (15-20), Àmfora Ibèrica (21-30), Àmfora Púnica-ebusitana (31-32)

s'esdevingué al final del segle III, per la qual cosa és possible imaginar que la seva arribada al poblat del Turó del Vent degué produir-se en el curs del segle III a C, probablement a partir de mitjan segle, la qual cosa creiem que permet precisar, amb unes certes garanties de versemblança, la datació d'aquestes armes al si de l'ampli espectre cronològic que les emmarca.

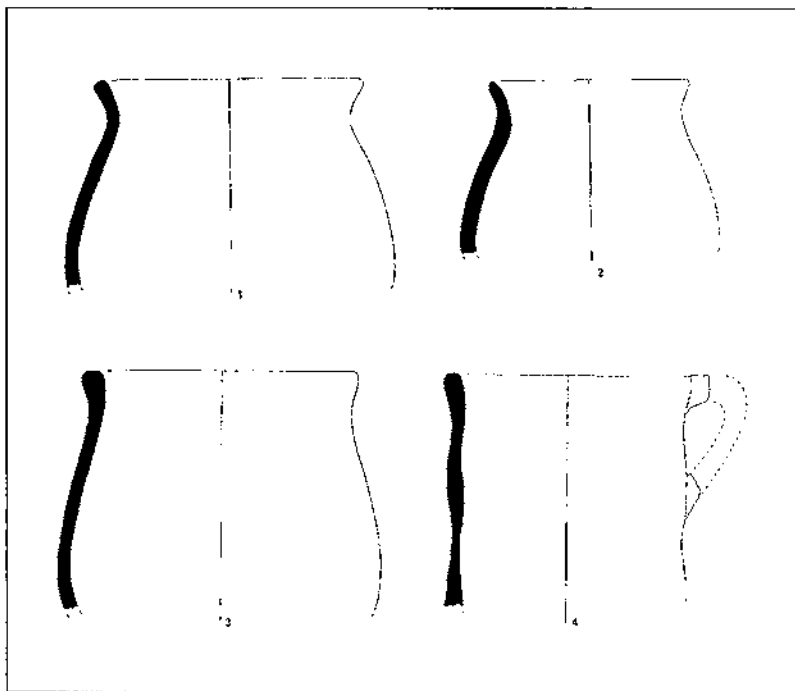

Fig. 6: Mostra de les ceràmiques a mà trobades a l'interior de la sitja de l'Àmbit 630

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO, M. 1953: Las necrópolis de Ampurias I. Introducción y necrópolis griegas, Monografías Ampuritanas III, Barcelona.
- ANÒNIM 1912: Excavaciones en Numancia. Memoria presentada al Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, Madrid.
- ARGENTE OLIVER, J. L.; DÍAZ DÍAZ, A. 1979: La necrópolis celtibérica de Tiermes (Carratiermes, Soria), a *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 7, pàg. 99-151.
- ARGENTE OLIVER, J. L. 1990: Tiermes. Excavaciones arqueológicas. Campaña 1990, Soria.
- BARBERÀ, J. 1968: La necrópolis ibérica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna), a *Ampurias*, XXX, pàg. 95-150.
- BARBERÀ, J. 1969-1970: La necrópolis ibérica de Cabrera de Mar (Excavació 1968-1969), a *Ampurias*, pàg. 169-189.
- BOSCH-GIMPERA, P. 1921: Los celtas y la civilización céltica en la Península Ibérica, a *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, XXIX, pàg. 1-56 (tirada a part).
- CABRÉ AGUILÓ, J. 1932: Excavaciones de Las Cogotas. Cardenosa (Ávila) II. La necrópolis, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, Memoria núm. 120, Madrid.
- CABRÉ, E. 1990: Espadas y puñales de las necrópolis celtibéricas, *Necrópolis Celtibéricas*, II Simposio sobre Celtiberos (Daroca, 28 al 30 d'abril de 1988), Zaragoza, pàg. 205-224.
- CATÁLOGO 1852: Catálogo de los objetos que se conservan en el Museo de la Sociedad Arqueológica Tarraconense, Tarragona.
- EXNER, K. 1940: Römische Dolchscheiden mit Tauschierung und Emailverzierung, a *Germania*, 24, pàg. 22-28.
- GARCÍA i ROSELLÓ, J. 1993: Turó dels Tres Pins. Necrópolis ibèrica, Sabadell.
- KURTZ, W. S. 1987: La necrópolis de Las Cogotas. Volumen I: ajuares. Revisión de los materiales de la necrópolis de la Segunda Edad del Hierro en la cuenca del Duero (España), BAR International Series. 344, Oxford.
- LÓPEZ, A.; ROVIRA, J.; SANMARTÍ, E. 1982: Excavaciones en el poblado layetano del Turó del Vent. Llinars del Vallès. Campanyes 1980 y 1981, Monografies Arqueològiques, 3, Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona, Barcelona.
- MELIDA, J. R. 1921: Excavaciones en Numancia, Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, Memoria núm. 49, Madrid.
- QUESADA SANZ, F. 1992: El casco de Almaciles (Granada) y la cuestión de los cascos «Montefortino» en la Península Ibérica, a *Verdolay*, 4, pàg. 65-73.
- RAMON, J. 1991: Las ánforas púnicas de Ibiza, Eivissa.
- SANDARS, H. S. 1913: The Weapons of the Iberians, Oxford.
- SANMARTÍ, E. 1978: L'atelier des patères à trois palmettes radiales et quelques productions connexes, a *Archéologie en Languedoc*, 1, pàg. 21-36.
- SCHÜLE, W. 1969: Die Meseta-Kulturen der iberischen Halbinsel, *Madridrer Forschungen*, 3, Berlin.
- SCHULTEN, A. 1931: Numantia II. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1905-1912. Band II, Die Stadt Numantia, München.
- STARY, P. F. 1994: Eisenzeitliche Bewaffnung und Kampfweise auf der Iberischen Halbinsel, *Madridrer Forschungen*, 18, Mainz.